

Data przesłania artykułu: 17 VI 2023

Data przyjęcia artykułu do druku: 8 XI 2023

DOI: <https://doi.org/10.12775/AKZ.2023.002>

JOANNA EWA KILKOWSKA

(Ministerstwo Zdrowia)

DYSKUSJE O ARCHIWACH, ARCHIWALIACH I ARCHIWISTACH W SEJMIE USTAWODAWCZYM 1919–1922

Słowa kluczowe

polski parlament, Sejm Ustawodawczy 1919–1922, archiwa w Polsce, polscy archiwiści, dokumentacja parlamentarna, interpelacje poselskie

Keywords

Polish parliament, Polish Legislative Assembly 1919–1922, Polish archives, Polish archivists, parliamentary records, parliamentary interpellations

Streszczenie

Artykuł przedstawia wyniki przeglądu historycznej dokumentacji parlamentarnej zgromadzonej w zasobach Biblioteki Sejmowej, dotyczącej prac Sejmu Ustawodawczego, którego rolą dziejową było opracowanie i uchwalenie Konstytucji marcowej. Niespełna

Joanna Ewa Kilkowska, absolwentka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (chemia) i Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego (MBA). W 2021 r. ukończyła studia podyplomowe w zakresie archiwistyki i zarządzania dokumentacją na UMK. Pracownik korpusu służby cywilnej. Jej zainteresowania naukowe to archiwistyka i zarządzanie dokumentacją, szczególnie mechanizmy pracy współczesnych kancelarii. Autorka postera *Status materialny archiwistów w Polsce 1918–2022*, zaprezentowanego podczas VIII Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich.

E-mail: joanna.kilkowska@pro.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3884-0120

cztery lata działalności Sejmu to okres intensywnych prac legislacyjnych i regulowania wielu obszarów życia gospodarczego, które w dopiero organizującym swą administrację odrodzonym Państwie Polskim wymagały stworzenia na nowo, aby urzeczywistnił się proces kształtowania podstaw ustroju Drugiej Rzeczypospolitej. Okres ten to również praca nad organizowaniem zasad nowoczesnej służby archiwalnej. Dlatego w poszukiwaniu odniesień do archiwów, archiwaliów i archiwistów autor dokonał przeglądu i analizy dokumentacji wytworzonej w całym okresie prac Sejmu Ustawodawczego 1919–1922, w tym sprawozdań z posiedzeń plenarnych Sejmu, druków sejmowych, interpelacji poselskich, w których poszukiwano odniesienia do tematu archiwów i ich organizacji, archiwistów oraz archiwaliów. Początkowymi założeniami dla analizy i przeglądu dokumentacji były kwestie tego, czy obszar archiwów i archiwaliów został potraktowany przez władzę ustawodawczą z należytą atencją oraz czy w debatach sejmowych temat ten w ogóle był przedmiotem rozważań.

Summary

Discussions on archives, archival materials, and archivists of the Polish Legislative Assembly 1919–1922

The aim of this article is to present the results of the review of historical parliamentary documentation, preserved in the Sejm Library (the library of the Polish Parliament), concerning the works of the Polish Legislative Assembly, whose historical role was to develop and adopt the March Constitution (1921). Less than four years of the existence of the Assembly was a period of intensive work on regulating many areas of economic life, which in the newly created Polish state, just organizing its administration, required creation anew. This period also involved works on organizing the principles of a modern archival administration in Poland. Therefore, in search of references to archives, archival materials, and archivists, the author reviewed the documentation related to the Polish Legislative Assembly 1919–1922 available in the bibliographic database “Parlamentaria polskie 1919–2001”, and the results of this review are described in the article. The review covered all documents available on the library’s website (<https://biblioteka.sejm.gov.pl/>) containing: 342 transcripts (reports) of Assembly’s sessions; 3,697 parliamentary interpellations; 3,790 Assembly’s prints; and 2 bylaws. Other sources of information used in the article are archival materials from the Archives of Modern Records and the press from the period 1919–1922. In reviewing the documentation of the Legislative Assembly, issues relating to the professional group of archivists as one of the groups of public administration officials were not examined, as the author believes that this topic deserves to be explored separately.

Zaledwie trzy dni przed pierwszym posiedzeniem Sejmu Ustawodawczego¹, wybranego w powszechnych wyborach poselskich 1919 r., odbywają-

---

¹ Dekretem Naczelnika Państwa dzień otwarcia Sejmu Ustawodawczego został ogłoszony świętem narodowym, któremu towarzyszyła amnestia powszechna.

cych się w warunkach zupełnej wolności obywatelskiej, bez wywierania presji na wyborców na rzecz jakiegokolwiek listy kandydatów², Naczelnik Państwa, przy kontrasygnacie Prezydenta Ministrów oraz Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego podpisał dekret z 7 II 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliach (dalej: dekret o organizacji archiwów)³. W tym miejscu trzeba wspomnieć, że dekret ten był pierwszym po odzyskaniu niepodległości aktem prawa powszechnie obowiązującego, na mocy którego ustanowiono podwaliny funkcjonowania sieci archiwów państwowych, określając m.in. zadania: archiwów, personelu, władzy zwierzchniej (Wydział Archiwów Państwowych), Rady Archiwalnej. Jak to trafnie i obrazowo ujął Antoni Rybarski, opisując, poczynając od czasów Księstwa Warszawskiego po okres nieco wybiegający poza czas podpisania dekretu, że w odbudowującej się państwowości polskiej podjęto pracę nad organizowaniem zasad nowoczesnej służby archiwalnej polskiej, wzorującej się na przykładach Europy Zachodniej, a zrywającej z chaosem archiwalnym rosyjskim. Jego zdaniem dzieje archiwów to w skrócie dzieje państwa i jego organizacji a każda próba odrodzenia Państwa Polskiego wiązała się z pracą nad organizacją polskich archiwów państwowych⁴. Nie sposób nie zgodzić się z takim ujęciem tematu. Z kolei w opracowaniu dotyczącym systemu polskiego ustroju archiwów z 1919 r., które znajduje się w zasobach Archiwum Akt Nowych, wskazywano, że system rosyjski zatracił poczucie granicy pomiędzy aktami archiwalnymi a aktami biur i kancelarii (registratur). Autor opracowania wskazywał też na zbytne rozdrobnienie archiwów, pisząc, że „w systemie rosyjskim roi się od archiwów po wszelkich władzach”, co prowadziło do „sztucznego tworzenia archiwów i ustanawiania archiwistów w kancelariach”⁵. Odnosząc się chociażby do okresu Królestwa Polskiego, archiwiści byli ustanowieni w Kancelarii Rady Stanu oraz przy każdej Komisji Rządowej. Stanowiska archiwistów odnajdujemy również w Dyrekcji Generalnej Towarzystwa Ogniwego, Prokuraturii Generalnej w Królestwie Polskim, Sądzie Apelacyjnym Królestwa Polskiego, a także we wszystkich sądach wojewódzkich karnych i trybunałach

---

² Okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Ob. Komisarzy Ludowych w przedmiocie wyborów do Sejmu Ustawodawczego z dnia 27 grudnia 1918 r. podpisany przez Ministra Stanisława Thugutta, zob. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej*, 147.

³ „Dekret o organizacji archiwów państwowych”.

⁴ Rybarski, „Centralny Zarząd Archiwalny”, 1–14.

⁵ Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, 2/3/0/6.9/56: 12.

cywilnych I instancji⁶. Od 1866 r. archiwa istniały przy każdym rządzie gubernialnym⁷. W opracowaniu z 1919 r. nadmieniono ponadto, że: „Żaden z narodów europejskich nie może w prawach swych sejmowych tyłu poszczycić się uchwałami i ustawami sejmowymi zdradzającymi staranność pieczołowitą o utrzymanie i przechowanie aktów i archiwów co polski”⁸, a „Budowa nowego rządu polskiego wymagać będzie od administracji archiwalnej jak największej sprawności”⁹.

Efektom starań o zorganizowanie pod jednym zarządem sieci archiwów państwowych był dekret nazywany przez Rybarskiego ustawą archiwalną, który przez przeszło 30 lat stanowił podstawę prawną funkcjonowania tejże sieci. Zdaniem Alicji Nowak dekret Naczelnika Państwa był zwieńczeniem niemal dwuletnich zabiegów o jej utworzenie i organizację zapoczątkowanych powołaniem w kwietniu 1917 r. Komisji Archiwalnej Tymczasowej Rady Stanu, do zadań której należały: rejestracja archiwaliów, przygotowania do rewindykacji, opracowanie projektu ustawy archiwalnej. Opisana przez Nowak korespondencja Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z władzami okupacyjnymi w sprawie przejęcia archiwaliów pozostawionych przez urzędy rosyjskie oraz starania o zabezpieczenie, przejęcie, a tym samym ocalenie ważnych dla dziejów Polski archiwaliów, świadczą o bardzo dużym zaangażowaniu polskich archiwistów i historyków w stworzenie najbardziej odpowiadającego potrzebom systemu archiwalnego¹⁰.

Po lekturze wzmiankowanych powyżej wypowiedzi Rybarskiego i Nowak sądzić można, że archiwalia i sprawy archiwów, obok tak ważkich tematów jak sprawy rolne, aprowizacji czy zabezpieczenia weteranów powstań z 1831 i 1863 r., znajdują wysokie miejsce na długiej liście materii regulowanych przez nowo odrodzone państwo. Biorąc pod uwagę zaprezentowane powyżej stanowiska, temat prac sejmowych i roli ustawodawczej (regulacyjnej) Sejmu tym bardziej wydał się interesujący a celem artykułu jest przedstawienie wyników przeglądu i analizy udostępnionej w bazie bibliograficznej „Parlamentaria polskie 1919–2001” dokumentacji wytworzonej w całym okresie funkcjonowania Sejmu Ustawodawczego 1918–1922. Przeglądem objęto dostępny na stronie internetowej biblioteki (<https://biblioteka.sejm.gov.pl/>) zbiór za-

⁶ Por. *Kalendarzyk Polityczny Pijarski*, 102–278.

⁷ Smyk, „Radcy, asesorzy i inspektorzy”, 164.

⁸ Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, 2/3/0/6.9/56: 10.

⁹ *Ibid.*, 11.

¹⁰ Nowak, „Korespondencja Ministerstwa Wyznań”, 309–23.

wierający: 342 stenogramy (sprawozdania) z posiedzeń Sejmu, 3697 interpelacji poselskich; 3790 druków sejmowych oraz dwa regulaminy z określonego czasowo okresu. Innymi źródłami informacji wykorzystanych w artykule są materiały archiwalne Archiwum Akt Nowych oraz prasa tamtego okresu. W trakcie przeglądu dokumentacji Sejmu Ustawodawczego nie badano kwestii odnoszących się do archiwistów jako jednej z wielu grup urzędników (funkcjonariuszy) administracji publicznej, gdyż zdaniem autora ten temat zasługuje na odrębne zgłębienie.

Przegląd i analiza dokonana przez autora podyktowane były również tym, że przedmiotem badań przeprowadzonych przez Romualda Kraczkowskiego były, jak sam to ujął, „materiały proveniencji urzędowej, tj. akty normatywne, protokoły Rady Obrony Państwa, druki parlamentarne, sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu i Senatu”¹¹. Kraczkowski badał kwestię zatwierdzenia dekretów Rady Regencyjnej oraz rozporządzeń z mocą ustaw przez Sejm Ustawodawczy. W badaniach Kraczkowski przeanalizował akty prawodawstwa wyjątkowego okresu przedkonstytucyjnego 1918–1922, w tym porównał system ustaw tymczasowych, jak sam określał dekrety Rady Regencyjnej, do instytucji dekretu z konieczności państwowej. Rozważał też kwestie rozporządzeń z mocą ustawy wymagających parlamentarnej ratyfikacji. Z kolei Marcin Zaborski zatwierdzenie dekretów badał w kontekście ustroju adwokatury polskiej w perspektywie historyczno-prawnej¹². Kwestie zatwierdzenia przez Sejm Ustawodawczy prawa archiwalnego (dekretu o organizacji archiwów) jako samodzielnej dyscypliny nie były jak dotąd przedmiotem badań.

Otwarcie Sejmu Ustawodawczego¹³ towarzyszyły szczegółowo zaplanowane w ciągu dwóch dni uroczystości, które rozpoczynała msza w Katedrze św. Jana w asyście kampanii honorowej i kordon wojska na ulicach. Przybycie ministrów i Naczelnika Państwa do katedry w sformułowanym, według ściśle określonej kolejności, orszaku powozów wyruszającym z Belwederu i zajmowanie miejsc w katedrze, a także poświęcenie gmachu sejmu to główne wydarzenia dnia poprzedzającego pierwszy dzień prac Sejmu. Dzień ten kończył się przyjęciem dla posłów na Zamku Królewskim¹⁴. W przemówieniu otwierającym pierwsze, jakże podniosłe, posiedzenie Sejmu Ustawodawczego, które było wielokrotnie przerywane burzliwymi oklaskami, Józef Piłsudski, mówił:

¹¹ Kraczkowski, *Dekretowanie ustaw w Polsce*, 8.

¹² Zaborski, „Ustrój adwokatury polskiej”, 106.

¹³ „Dekret o zwołaniu Sejmu Ustawodawczego”.

¹⁴ Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, 2/3/0/3/31: 13–7.

„W tej godzinie wielkiego serc polskich bicia czuję się szczęśliwym, że przypadł mi zaszczyt otwierać sejm polski, który znowu będzie domu swego ojczystego jedynym panem i gospodarzem”¹⁵.

Oprócz inauguracyjnego orędzia Naczelnika Państwa i przemówienia posła przewodniczącego obradom, praktycznie jedynym punktem porządku dziennego było odczytanie długiej listy tytułów dekretów, rozkazów i ustaw tymczasowych przyjętych przed ukonstytuowaniem się Sejmu (ponad 200)¹⁶, wydanych w trybie ustawodawstwa tymczasowego, nadesłanych przez poszczególne ministerstwa celem uzyskania zatwierdzenia Sejmu. Takiego porządku obrad należało się spodziewać, gdyż projekty ustawodawcze uchwalone przez Radę Ministrów miały stracić moc, o ile nie zostałyby przedstawione do zatwierdzenia Sejmowi Ustawodawczemu, o czym przypominał Prezydentowi Ministrów Szef Kancelarii Cywilnej w swym piśmie z 22 I 1919 r.¹⁷. Taki porządek dzienny był zatem wykonaniem dekretu o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej z 22 XI 1918 r.¹⁸. Wśród 16 dekretów zgłoszonych przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego znalazł się dekret z 7 II 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami. Na potrzeby tego artykułu możemy uznać, że była to pierwsza, choć symboliczna, wzmianka o archiwach i archiwaliach, jaka padła z trybuny sejmowej. Zgłoszone do zatwierdzenia akty prawne zostały przez Marszałka – posła seniora Ferdynanda

¹⁵ „1. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1919-02-10)”, 1.

¹⁶ W sprawozdaniu z pierwszego posiedzenia Sejmu Ustawodawczego lista aktów prawnych zgłoszonych do zatwierdzenia obejmuje 211 pozycji. Dotyczy ona 208 aktów, w tym 3 akty przedstawione do zatwierdzenia zostały zgłoszone podwójnie. Dekret z 5 XII 1918 r. o utworzeniu Ministerstwa Sztuki i Kultury został zgłoszony przez Prezydenta Ministrów oraz Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, dekret z 26 X 1918 r. o utworzeniu Ministerstw: Spraw Zewnętrznych, Spraw Wojskowych, Komunikacji i Aprowizacji zgłosiło Ministerstwo Aprowizacji, a także Ministerstwo Spraw Zagranicznych, natomiast dekret z 31 X 1918 r. Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury zgłosiło Ministerstwo Kultury oraz Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Listę aktów uzupełniono o 6 aktów, których tytuły zostały wymienione w sprawozdaniu z 3. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z 20 II 1919 r. („3. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”). Jednak dwa z tych aktów były już wzmiankowane w sprawozdaniu z pierwszego posiedzenia (dekret z 8 II 1919 r. w przedmiocie zmiany art. 5 dekretu o karach za lichwę wojenną oraz dekret z 8 II 1919 r. w przedmiocie tekstu Kodeksu karnego). Łącznie Sejmowi Ustawodawczemu celem zatwierdzenia przedłożonych zostało 212 aktów prawnych. Kraczkowski w swym opracowaniu pisze o 216 aktach przedłożonych do zatwierdzenia. Por. Kraczkowski, *Dekretowanie ustaw w Polsce*.

¹⁷ Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, 2/3/0/3/31: 3

¹⁸ „Dekret o najwyższej władzy reprezentacyjnej”.

Radziwiłła skierowane do Komisji Prawniczej, jednak jak to następnie wynika z dokumentacji dotyczącej prac Sejmu, prace nad ich rozpatrzeniem powierzono również innym komisjom, np. Komisji Komunikacyjnej, która zajmując się m.in. dekretem z 8 II 1919 r. w sprawie Tymczasowej Kasy Przejrzystości Pracowników Kolei Państwowych Polskich w byłym zaborze rosyjskim, w swym sprawozdaniu z 4 IV 1919 r. przedstawiła stanowisko w sprawie ocenianego dokumentu¹⁹. Komisje rozpatrujące treść dekretów w sprawozdaniach w przedmiocie zatwierdzenia dekretów zamieszczały rekomendację, czy dany dekret należy:

- zatwierdzić albo udzielić konstytucyjnego zatwierdzenia bezwarunkowo, np. jak to miało miejsce w odniesieniu do dekretu o przejściu kolei zbudowanych przez byłe władze okupacyjne pod zarząd Ministerstwa Komunikacji²⁰ czy dekretu o umowach zawartych przez byłe władze okupacyjne co do majątku państwowego²¹,
- zatwierdzić z jednoczesną rekomendacją wprowadzenie zmian wraz ze wskazaniem rekomendowanego zakresu zmian, np. jak to miało miejsce w przypadku dekretu w przedmiocie przeznaczenia 75 mln mk na ulgowe pożyczki dla przemysłowców i 25 mln mk dla drobnych przemysłowców i rzemieślników²²,
- skasować albo uchylić, albo zastąpić ustawą, np. jak to miało miejsce w odniesieniu do dekretu o stabilizacji i wynagrodzeniu nauczycieli szkół powszechnych – jednego z dekretów przedłożonych przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego²³.

W jednym przypadku Komisja Prawnicza odmówiła konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu, podając szczegółowe uzasadnienie takiej rekomenda-

¹⁹ „Druk Nr 331. Sprawozdanie komisji komunikacyjnej”, 1.

²⁰ „Druk Nr 527. Sprawozdanie z Komisji Komunikacyjnej”, 1.

²¹ „Druk Nr 1084. Sprawozdanie Komisji Prawniczej”, 2.

²² „Druk Nr 363. Sprawozdanie Komisji Przemysłowo-Handlowej”, 1.

Początkowo Komisja Przemysłowo-Handlowa rekomendowała Sejmowi zatwierdzenie dekretu z jednoczesnym wprowadzeniem zmiany („Druk Nr 363”), ale w maju 1919 r. przedstawiła inną (odmienną) rekomendację. Komisja wniosła o uchylenie dekretu i wprowadzenie dwóch ustaw odrębnie dla każdej z kwot pożyczek oraz wezwała rząd do jak najszybszego przedłożenia trzeciej ustawy, która miałaby dotyczyć dopuszczenia robotników do udziału w kontroli zysków i strat przedsiębiorstw oraz do udziału w zyskach („Druk Nr 480”).

²³ „Druk Nr 332. Sprawozdanie Komisji Oświatowej”, 2. Ponowne przedłożenie przez Komisję Oświatową rekomendacji dotyczącej tego dekretu nastąpiło drukiem Nr 528, który zawierał propozycję ustawy, jaka miałaby wejść w życie od 1 VII 1919 r. bez wotum mniejszości.

cji i jednocześnie przedstawiła stosowną ustawę w sprawie²⁴. Należy zaznaczyć, mając na uwadze listę dekretów, którymi miały się zająć różne komisje poselskie Sejmu Ustawodawczego w latach 1919–1922, że w sprawozdaniach z prac komisji znalazły odzwierciedlenie prace prowadzone tylko nad 62 dekretami zapisanymi w protokole z pierwszego posiedzenia Sejmu²⁵, jednakże – co ciekawe – wśród nich próżno szukać dekretu o organizacji archiwów. Zasadniczo sprawozdania komisji sejmowych, zawarte w drukach sejmowych, były następnie przedmiotem plenarnych posiedzeń Sejmu a dekrety uzyskiwały zatwierdzenie drogą głosowań albo stwierdzenia przez Marszałka przyjęcia/zatwierdzenia wniosków komisji. Przykładami sposobu uchwalenia przez Sejm zatwierdzenia konstytucyjnego dekretu może być dyskusja nad dekretem o tymczasowym przekazaniu Ministrowi Komunikacji prawa wydawania przepisów o przewozie pakunków i towarów, o ustanawianiu taryf przewozowych na kolejach polskich, która odbyła się 7 IV 1919 r. podczas 27. posiedzenia Sejmu²⁶, czy sposób zatwierdzenia dekretu dotyczącego dyslokacji sądów podczas 59. posiedzenia Sejmu, jakie miało miejsce 30 VI 1919 r.²⁷. Jeszcze podczas 187. posiedzenia Sejmu, które odbyło się 19 XI 1920 r., Sejm zajmował się zatwierdzaniem przedłożonych mu dokumentów (rozporządzenie Rady Obrony Państwa z dnia 18 VIII 1920 r. w sprawie zawieszenia postępowania sądowego w sprawach cywilnych dla osób pozostających w służbie czynnej wojsk polskich)²⁸. W tym miejscu należy wspomnieć, że aż do ostatniego posiedzenia Sejmu Ustawodawczego pod obrady plenarne Sejmu nie trafił jednak żaden wniosek czy to ustny, czy pisemny albo jakiegokolwiek sprawozdanie z prac którejkolwiek komisji sejmowej, dotyczące zatwierdzenia dekretu o organizacji archiwów albo zamiany tego dekretu w ustawę. Z formalnego punktu widzenia i literalnej wykładni przepisu ustanowionego w 1918 r. warunek zawarty w dekrecie o najwyższej władzy reprezentacyjnej został spełniony, bowiem dotyczył on jedynie przedstawienia dekretu na pierwszym posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego do zatwierdzenia, co zostało uczynione poprzez odczytanie

²⁴ „Druk Nr 690. Sprawozdanie Komisji Prawniczej”, 1.

²⁵ W liczbie 62 dekretów rozpatrzonych przez komisje poselskie uwzględniono wyłącznie sprawozdania dot. kwestii zatwierdzenia dekretów, w których po raz pierwszy wzmiankowany był dany dekret. Nie uwzględniono ponownego przedłożenia stanowiska komisji w sprawie danego dekretu czy stanowiska innej komisji w sprawie tego samego dekretu.

²⁶ „27. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 12–3.

²⁷ „59. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 6–13.

²⁸ „187. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 4–5.

tytułu dekretu, a nie uzyskania zatwierdzenia. Podobny wniosek dotyczący utrzymania w obiegu prawnym i mocy obowiązującej innego aktu przedstawionego Sejmowi do zatwierdzenia wysnuwa Marcin Zaborski, który analizując prawne aspekty zatwierdzenia dekretu z 24 XII 1918 r. Naczelnika Państwa w przedmiocie statutu tymczasowego Palestry Państwa Polskiego, stwierdza, że „przed utratą mocy dekrety Naczelnika Państwa były chronione już przez samo «przedstawienie do zatwierdzenia» na pierwszym posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego”²⁹. Romuald Kraczkowski wskazywał, że Komisje Sejmowe zaangażowane w prace nad konstytucją zdołały przedstawić sprawozdania w odniesieniu do 62 dekretów i „tym samym niemal 3/4, spośród 216 przedłożonych Sejmowi do zatwierdzenia dekretów, obowiązywało nie doczekawszy się żadnej jego uchwały”³⁰. Kraczkowski pisał także, że „nie będąc w stanie rozpatrzeć dekretów w sposób pierwotnie przez siebie ustalony, Sejm Ustawodawczy nie zdobył się na jakieś sumaryczne załatwienie sprawy i tym samym nie wykonał przyjętego na siebie obowiązku ich konstytucyjnego zatwierdzenia”³¹.

Pierwsza wzmianka o archiwach i archiwaliach w Sejmie Ustawodawczym była bardzo istotna i kluczowa dla sieci archiwalnej i jej funkcjonowania, niezależnie od faktu nieuzyskania parlamentarnego zatwierdzenia dekretu, gdyż pozwoliła na utrzymanie zaproponowanego dekretem o organizacji archiwów kształtu sieci i zapewniała stabilność legislacyjną do czasu uchylecia przepisów wprowadzonych tym dekretem, które nastąpiło dopiero 32 lata później, dekretem o archiwach państwowych z marca 1951 r. Warto jeszcze zasygnalizować, że treść dekretu o organizacji archiwów była niemal tożsama z treścią poprzedzającego go reskryptu Rady Regencyjnej o tym samym tytule³² i, jak pisze Tomasz Matuszak, „dokonano w nim jedynie niezbędnych poprawek, które wyniknęły ze zmiany sytuacji politycznej, jaka powstała po 11 listopada 1918 roku”³³. Współcześni wskazywali na doniosłość tego aktu prawnego, choć widzieli też jego usterki³⁴ a za krytykę ówczesnego środowiska archiwalnego należy uznać obszernie uwagi do reskryptu, w tym te dotyczące skomplikowanej organizacji zarządu archiwami albo kwestii finansowych³⁵.

²⁹ Zaborski, „Ustrój adwokatury polskiej”, 106.

³⁰ Kraczkowski, *Dekretowanie ustaw w Polsce*, 38.

³¹ *Ibid.*, 38.

³² „Reskrypt Rady Regencyjnej o organizacji archiwów”.

³³ Matuszak, „Funkcja edukacyjna archiwów”, 2.

³⁴ Nowak, „Korespondencja Ministerstwa Wyznań”, 313.

³⁵ Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej, 2/2/0/7/180: 30–5.

Choć, jak to wynika ze sprawozdań z obrad plenarnych Sejmu Ustawodawczego, dekret o organizacji archiwów nie był przedmiotem formalnego zatwierdzenia przez Sejm w drodze głosowania albo przyjęcia wniosku komisji sejmowej, to trzeba nadmienić, iż w czasie 222. posiedzenia Sejmu 18 III 1921 r., tuż po uchwaleniu Konstytucji (17 III 1921 r.), nastąpiło pierwsze czytanie innego projektu ustawy dotyczącego obszaru archiwów i archiwaliów³⁶. Był to projekt ustawy o przymusowej inwentaryzacji dawnych wydawnictw książkowych, dokumentów rękopiśmiennych i archiwalnych z wniosku nagłego posłów Juliana Smulikowskiego, Antoniego Chudego, Kazimierza Czapińskiego i innych³⁷. Zgłoszony wniosek nagły, datowany na 27 I 1921 r., dotyczył uchwalenia zawierającej zaledwie osiem artykułów ustawy. Zgodnie z projektem wszelkie wydawnictwa, rękopisy, materiały rękopiśmienne i archiwalne oraz zbiory sięgające od najdawniejszych czasów aż po koniec XVII w., będące w posiadaniu osób prywatnych, korporacji oraz instytucji publicznych, magistratów itp. miały podlegać przymusowej inwentaryzacji przeprowadzonej pod nadzorem państwa. Państwo na mocy ustawy miało posiadać prawo pierwokupu, sprawować nadzór nad obrotem wymienionych wyżej przedmiotów (kupno, sprzedaż, wymiana), a także miało mieć prawo uchylenia transakcji przez właściwe organy. Projektowane przepisy regulowały kwestię przekazywania bibliotekom i instytucjom naukowym przedmiotów objętych ustawą w depozyt, z zachowaniem prawa własności, z zastrzeżeniem, że dotyczy to przypadków, kiedy będą tego wymagały cele naukowe i potrzeba skompletowania w całość materiałów archiwalnych. Ustawowo gwarantowano też wolny dostęp i korzystanie ze zbiorów prywatnych i publicznych. Projekt zakładał również przepadek materiałów będących przedmiotem ustawy na rzecz państwowych bibliotek i archiwów w sytuacjach uchylania się od przepisów ustawy albo narażania materiałów na uszkodzenie lub zniszczenie. Wykonanie

³⁶ „222. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 8.

³⁷ Zgodnie z art. 36 Tymczasowego Regulaminu Obrad Sejmu Ustawodawczego wniosek nagły podpisać musiało 30 posłów. Pod przedmiotowym wnioskiem podpisało się 36 posłów: Julian Smulikowski, Antoni Chudy, Kazimierz Czapiński, Jędrzej Moraczewski, Władysław Gęborek, Franciszek Pudlarz, Herman Diamand, Herman Lieberman, Zygmunt Żuławski, Franciszek Rejdych, Feliks Perl, Maciej Kułakowski, Michał Marek, Emil Bobrowski, Zygmunt Klemensiewicz, Wacław Tomaszewski, Marian Malinowski, Kazimierz Pużak, Zygmunt Dreszer, Zofia Moraczewska, Artur Hausner, Kazimierz Dobrowolski, Antoni Szczerkowski, Ignacy Daszyński, Józef Putek, Tadeusz Reger, Ryszard Kunicki, Edmund Rauch, Tadeusz Dymowski, Józef Buzek, Tomasz Arciszewski, Jan Durczak, Norbert Barlicki, Stanisław Łańcucki, Leon Misiótek, Bronisław Ziemięcki.

ustawy miało być powierzone Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, którego wraz z Ministrem Spraw Wewnętrznych upoważniono do opracowania szczegółowych instrukcji przeprowadzenia inwentaryzacji, urzędzeń potrzebnych do ochrony, utrzymywania oraz konserwacji odnoszących materiałów. Posłowie wnioskodawcy uzasadniali swój wniosek w następujący sposób:

Bardzo cenne zabytki piśmiennictwa nie są dostępne dla celów naukowych z tej przyczyny, że posiadacze tychże odmawiają dostępu ludziom nauki i badaczom, uważając zbiory swe bezwzględnie za własność prywatną, którą mają prawo dysponować wyłącznie i samowolnie. Traci na tem nauka w wysokim stopniu, a dowolność sprzedaży, kupna i wymiany najcenniejszych zabytków w tej dziedzinie pozbawia kulturę polską t.zw. „białych kruków”, które następnie można nabywać w zagranicznych aukcjach. Spadkobiorcy nie mający kultu, ani często środków do utrzymywania owych cennych przedmiotów – zbywają je lub narażają na zniszczenie. Należy je przeto oddać na użytek nauki polskiej³⁸.

Z odnotowanej na początku posiedzenia wypowiedzi Marszałka Sejmu wynika, że przedmiotem prac w dniu, kiedy rozpatrywany był wniosek nagły, dotyczący projektu ustawy o przymusowej inwentaryzacji, miały być sprawy bezsporne³⁹. Wniosek nasuwa się samoistnie – kwestia ustawy, pomimo możliwego negatywnego wydźwięku jej tytułu (przymusowa inwentaryzacja), nie była kontrowersyjna. Do dyskusji nad wnioskiem nie zgłosił się żaden poseł, co może niejako potwierdzać bezsporność zagadnień nią regulowanych, a projekt został skierowany do Komisji Oświatowej⁴⁰ i tym samym zakończyło się pierwsze czytanie projektu ustawy w Sejmie. Jednakże do dnia rozwiązania Sejmu Ustawodawczego Komisja Oświatowa nie przedstawiła sprawozdania dotyczącego materii regulowanej projektem ustawy, choć po dniu skierowania do niej tego projektu zajmowała się wnioskiem nagłym posła Jana Zamorskiego w sprawie Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie⁴¹ oraz wspólnie z Komisją Skarbowo-Budżetową sprawami uposażenia profesorów i pomocniczych

³⁸ „Druk Nr 2422. Wniosek nagły posłów Smulikowskiego”, 3.

³⁹ „222. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 4.

⁴⁰ Ibid., 8.

⁴¹ „Druk Nr 3352. Sprawozdanie Komisji Oświatowej”, 1.

sił naukowych w szkołach akademickich⁴². Nie odbyły się również ani debata nad projektem podczas plenarnych posiedzeń Sejmu, ani drugie i trzecie czytanie, co spowodowało, że ustawa nie została uchwalona. Niewątpliwie, gdyby stało się inaczej, byłaby ona doskonałym uzupełnieniem przepisów dekretu o organizacji archiwów i opiece nad archiwiami z pożytkiem dla nauki polskiej, o której dobro zabiegała w swym przemówieniu posłanka Zofia Sokolnicka. Podczas 191. posiedzenia 30 XI 1920 r., w mowie zauważonej również przez Przemysława Żukiewicza⁴³, Sokolnicka wskazywała, że „Wielkie dzieła naukowe powstawać mogą w odpowiednich środowiskach atmosfery kulturalnej i naukowej. [...] Ideałem jest zupełnie wolna praca naukowo-twórcza, niezależna od zobowiązań zarobkowo-zawodowych”⁴⁴. Posłanka w swym przemówieniu mówiła również o tym, że w przypadku, kiedy nie jest możliwe urzeczywistnienie ideału, należałoby zastosować takie zajęcia zarobkowe, które będą dla uczonych najmniej absorbujące i rozprasające, np. w archiwach i pracowniach danej gałęzi wiedzy. Jako przykład niewłaściwego postępowania posłanka wskazywała na odsuwanie od pracy zasłużonych pracowników nauki i obsadzanie archiwów ludźmi bardzo młodymi, początkującymi, pomijając doświadczonych w tej dziedzinie w prywatnych instytucjach niekiedy przez okres przeszło lat trzydziestu pracowników⁴⁵. I choć posłanka z tribuny sejmowej nie wypowiadała się o sieci archiwalnej i archiwistach, a nauce polskiej, jej wypowiedź musi zostać odnotowana w kontekście konieczności zabezpieczenia materiałów istotnych dla przyszłych badań naukowych w każdym obszarze, co mogłaby zapewnić ustawa o przymusowej inwentaryzacji. Te niedoszłe do skutku przepisy można porównać do działań, jakie podjęto w kwestii sporządzenia inwentaryzacji zabytków na mocy dekretu Rady Regencyjnej z dnia 31 X 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, którym wprowadzono instytucję inwentarza zabytków i który określał, jakie zabytki podlegają opiece prawa. Ciekawy opis tychże działań znajdziemy w opracowaniu Jakuba Lewickiego poświęconemu nie tylko podstawom prawnym inwentaryzacji zabytków, ale również Centralnemu Biuru Inwentaryzacyjnemu, utworzonemu w 1929 r.⁴⁶

⁴² „Druk Nr 3360. Sprawozdanie Komisji Oświatowej i Skarbowo-budżetowej”, 1–2.

⁴³ Żukiewicz, „Podkreślić żądania kobiet”, 109–22.

⁴⁴ „191. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 9.

⁴⁵ Ibid., 3–16.

⁴⁶ Lewicki, „Inwentaryzacja zabytków”, 375–90.

Warto również wspomnieć, że w czasie Sejmu Ustawodawczego grupa zawodowa archiwistów miała swoją reprezentację wśród posłów, gdyż posłem był urodzony w Mikłuszowicach w 1869 r. dr Franciszek Bardel, późniejszy minister rolnictwa i dóbr państwowych, przynależący do najliczniejszej frakcji Polskiego Stronnictwa Ludowego (108 posłów), reprezentujący okręg wyborczy nr 36 (m. Kraków i powiaty krakowski, podgórski wielicki, bez pow. sąd. dobczyckiego). Co prawda w spisie posłów przy jego nazwisku podana jest informacja wskazująca na zawód adwokata⁴⁷, jednak trzeba pamiętać, że po ukończeniu studiów na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1895 r. był przed rokiem 1902 adiunktem Archiwum Krajowego Aktów Grodzkich i Ziemskich w Krakowie i jest autorem kilku monografii z przeszłości Krakowa i Podgórze, w tym publikacji poświęconej sokolstwu w Podgórzu⁴⁸, a także monografii cechy piekarzy krakowskich⁴⁹. Mimo doświadczenia w pracy archiwisty jego nazwisko nie figuruje pod wnioskiem nagłym, będącym przedmiotem obrad Sejmu w marcu 1921 r. Ponadto, mimo doświadczenia kierunkowego żadna z dziesięciu wniesionych przez niego do łaski marszałkowskiej w czasie pracy w Sejmie Ustawodawczym interpelacji nie dotyczyła zagadnień związanych z archiwami, archiwaliach czy archiwistami. W tym miejscu nadmienić wypada, iż posłowie zainteresowani różnymi ważkimi kwestiami, chcący zadać pytanie rządowi czynili to poprzez Marszałka Sejmu, choć zdarzały się przypadki kierowania zapytań przez kluby poselskie i posłów bezpośrednio do ministerstw, co było przedmiotem okólnika Prezydenta Ministrów z 25 XI 1920 r., nr 17227 w sprawie interpelacji poselskich oraz interwencji klubów posłów sejmowych, z którego treścią możemy się zapoznać w sposób pośredni poprzez Okólnik 1895/20 z 13 XII 1920 r. Sekretariatu Generalnego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przekazujący do wiadomości Dyrektorów Departamentów, Szefów Sekcji i Naczelników Samodzielnych Wydziałów treść okólnika Prezydenta Ministrów⁵⁰. W przypadku chęci zadania rządowi pytania pod interpelacją powinno podpisać się co najmniej 15 posłów. Tytuły wniesionych interpelacji, odczytane przez sekretarza posiedzenia, odnotowywane były w sprawozdaniach stenograficznych z posiedzeń Sejmu i zgodnie z Tymczasowym Regulaminem Obrad Sejmu były kierowane

⁴⁷ „Druk Nr 1551. Skład osobowy Sejmu Ustawodawczego”, 5.

⁴⁸ „Bardel Franciszek”.

⁴⁹ Rzepecki, *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*, 188–9.

⁵⁰ Ministerstwo Wyznań Religijnych, 2/14/0/5/418: 6.

do Prezydenta Rady Ministrów celem udzielenia, w ciągu nie więcej niż miesiąca, odpowiedzi⁵¹.

Rozpatrując okres Sejmu Ustawodawczego, nie można pominąć interpelacji zgłoszonej 12 XI 1919 r., podczas 97. posiedzenia Sejmu, przez posłów Ignacego Daszyńskiego, Norberta Barlickiego i innych do Rady Ministrów, w sprawie tajnych archiwów pozostałych po okupantach, w której zwracając się do Rady Ministrów z dwoma pytaniami, przedstawiono opis zabezpieczenia oraz utajnienia między innymi aktów i archiwum Zarządu Cywilnego niemieckiego dla Polski (*Zivilverwaltung*) mieszczącego się w Pałacu Saskim w Warszawie oraz informację, że od momentu zajęcia archiwów do dnia złożenia interpelacji nie przekazano żadnego komunikatu w tej sprawie. We wstępie do pytań posłowie wnoszący interpelację nawiązywali do dnia wyswobodzenia Warszawy z jarzma władz okupacyjnych i przedstawiali działania oficera Wojsk Polskich Konrada Libickiego, który zgodnie z ich przekazem opatrzył pieczęciami tajną registraturę, archiwum podręczne oraz kancelarię. Posłowie również przytoczyli opis zabezpieczenia przez milicję miejską wraz z Wojskiem Polskim, w gmachu ratusza i lokalu tajnej policji polowej niemieckiej przy ul. Wierzbowej oraz archiwów, które Niemcy zniszczyć usiłowali⁵². Nadmienić trzeba, że Szef Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa na około pół roku przed złożeniem wzmiankowanej interpelacji skierował do Wydziału Archiwów Państwowych zapytanie o to, pod czym zarządem znajdują się poszczególne archiwa przejęte od byłych władz okupacyjnych, w tym archiwa tajne, i gdzie są umieszczone⁵³. O ile zachowała się treść interpelacji Daszyńskiego i innych posłów, o tyle nie zachowała się odpowiedź na nią. Nie wiadomo również, czy w ogóle odpowiedź na tę interpelację została udzielona przez adresatów interpelacji, ponieważ informacja o wniesieniu interpelacji była zawsze odnotowywana w stenogramie z posiedzenia Sejmu, natomiast informacja o wpływie odpowiedzi na interpelację była umieszczana w stenogramie dopiero od V kadencji Sejmu II RP, czyli od 1935 r.⁵⁴. Komentarza także wymaga stwierdzenie: „czy w ogóle odpowiedź została udzielona”, ponieważ posłowie nie-

⁵¹ „Tymczasowy Regulamin obrad Sejmu Ustawodawczego”, art. 45.

⁵² Daszyński, „Interpelacja p. Daszyńskiego, Barlickiego i tow. do Rady Ministrów”.

⁵³ Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa, 2/3/0/6.10/57: 44.

⁵⁴ Korespondencja z Kancelarią Sejmu – Biblioteką Sejmową; e-mail z 21 listopada 2022 r., w którym otrzymano informację, że tekstów interpelacji zachowała się ponad połowa, jednak odpowiedzi na nie zaledwie kilkadziesiąt. Jednocześnie poinformowano, że jeśli zachowały się interpelacje i odpowiedzi, to są one zamieszczone w bazie internetowej do rekordu odpowiedniej interpretacji.

jednokrotnie sygnalizowali niezadowolenie ze swobodnego i lekceważącego podchodzenia rządu i ministrów do miesięcznego terminu wyznaczonego na udzielenie odpowiedzi na zgłaszane przez nich interpelacje⁵⁵. Kwestia opiekałości w przedmiocie udzielania odpowiedzi na interpelacje sama stała się tematem zapytania do Prezydenta Ministrów sformułowanego przez Narодно-Christijański Klub Robotniczy⁵⁶.

Kontynuując przegląd zapytań poselskich, trzeba stwierdzić, że podobnie rzecz się ma z interpelacją Związku Polskich Posłów Socjalistycznych do Ministra Spraw Wojskowych w sprawie przekazania archiwów Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej Obywatelskiemu Komitetowi Odbudowy Państwa, zgłoszoną podczas 181. posiedzenia Sejmu 4 XI 1920 r. – nie zachowała się odpowiedź na nią. Z zachowanej treści interpelacji wynika natomiast, że opinia publiczna była żywo zainteresowana przekazaniem przez urząd państwowy dokumentacji zawierającej tajemnice służbowe prywatnej instytucji partyjnej. Pytania posłów, w tym m.in.: Zygmunta Żuławskiego, Antoniego Chudego, Zygmunta Klemensiewicza, Jana Durczaka, dotyczyły przeprowadzenia dochodzenia w tej sprawie oraz pociągnięcia do odpowiedzialności sądowej winnych zaistniałej sytuacji⁵⁷. Przegląd prasy ukazującej się w Warszawie, w okresie bezpośrednio poprzedzającym wniesienie interpelacji jak i następującym po zapisaniu tytułu interpelacji w sprawozdaniu z posiedzenia Sejmu⁵⁸, nie potwierdził jednak powszechnego, publicznego zainteresowania tematem. Odnaleziono zaledwie czterowersową informację o wydanym przez generała Hallera rozkazie dotyczącym rozwiązania Armii Ochotniczej⁵⁹ wraz z przedrukiem tego rozkazu⁶⁰ oraz notkę odnotowującą fakt złożenia interpelacji w Sejmie⁶¹.

Na marginesie tej interpelacji, przytaczając historię powołania i funkcjonowania Generalnego Inspektoratu, powinno się nawiązać do zadań Generalnego Inspektora (gen. Józef Haller), który miał między innymi organizować propagandę zaciągu do armii, przeprowadzać inspekcję ogólną i szkolną

⁵⁵ „282. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 4.

⁵⁶ „256. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego”, 3.

⁵⁷ „Interpelacja Związku P. P. S. [PPS] do p. Ministra Spraw Wojskowych”.

⁵⁸ Dokonano przeglądu treści zamieszczonych od 20 października 1920 r. do 9 listopada 1920 r. na łamach Kuriera Warszawskiego (Nr 292 do Nr 310), Gazety Warszawskiej (Nr 288 do Nr 307), a także Monitora Polskiego (Nr 238 do Nr 254).

⁵⁹ *Gazeta Warszawska*, 2.

⁶⁰ „Rozkaz gen. Hallera”, 8.

⁶¹ „Z Sejmu. Posiedzenie 181-e z d. 4 listopada”, 1.

w obozach ochotniczych i formacjach zapasowych⁶². Jak podaje Witold Jarno, w okresie od 10 VII do 30 IX 1920 r. do Armii Ochotniczej wcielono 105 714 ochotników, w tym 3569 (3,5%) to siły kancelaryjne⁶³. Zgodnie ze wzmianką prasową zamieszczoną na łamach „Kurjera Zagłębia” inspektoraty Armii Ochotniczej miały zaprzestać funkcjonowania od 15 IX 1920 r., a w ich miejsce miała powstać Komisja Likwidacyjna Armii Ochotniczej⁶⁴, która rozpoczęła swą działalność 20 X 1920 r. Wówczas też nastąpiło wstrzymanie zaciągu ochotniczego⁶⁵. Nie może również umknąć uwadze, że pomimo zawieruchy wojennej troszczono się o pozyskanie jak największej liczby dokumentacji wszelkiego rodzaju, które – jak to określono – „w okresie obecnych wypadków pierwszorzędnego znaczenia historycznego powinny zostać zachowane i gromadzone w celach późniejszego dziejopisarstwa materiałów do dziejów wojny z bolszewikami”. W tym celu Zarząd Polskiego Archiwum i Muzeum Wojennego wystosował apel do społeczeństwa i żołnierzy o gromadzenie odezwoch bolszewickich, fotografii i innych pamiątek, w tym sporządzanie pamiętników oraz nadsyłanie ich do jednego z Komitetów Zarządu Polskiego Archiwum zlokalizowanego w Warszawie (ul. Długa 13), Krakowie (ul. Sławkowska 17 – Akademia Umiejętności) albo Lwowie (ul. Długosza 5)⁶⁶. Odnotowano również straty wojenne poniesione w wyniku bombardowania Włocławka, rozpoczętego 16 VIII 1920 r., w którym ucierpiała katedra i Pałac Biskupi. Zniszczeniu uległy wówczas bezcenne zbiory biblioteki i archiwów⁶⁷.

Podsumowując przegląd wszystkich zapytań poselskich przekazanych w okresie Sejmu Ustawodawczego za pośrednictwem Marszałka Sejmu Prezydentowi Ministrów i następnie właściwym ministrom, interpelacje skierowane na ręce Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego stanowiły 4,6% (170) ich ogólnej liczby (3697). Przy czym trzeba podkreślić, że żadna z nich nie dotyczyła kwestii będących we właściwości merytorycznej Wydziału Archiwów Państwowych. Interpelacje kierowane w tym czasie do Ministra Wyznań dotyczyły głównie spraw szkolnictwa na różnym poziomie, w tym kwestii języka nauczania i deklaracji szkolnych, drugą grupą interpelacji były te związane z obszarem wyznań religijnych.

⁶² „Utworzenie Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej”.

⁶³ Jarno, „Zaciąg do Armii Ochotniczej”, 178–9.

⁶⁴ „Telegramy”, 2.

⁶⁵ „Wstrzymanie zaciągu ochotniczego”, 8

⁶⁶ „Wiadomości bieżące”, 5.

⁶⁷ „Notes and documents – Włocławek”, 8

Badając tematy debat sejmowych okresu Sejmu Ustawodawczego, nie sposób przejść obojętnie wobec wygłoszonego podczas 256. posiedzenia Sejmu przemówienia posła Leonarda Tarnawskiego, posła sprawozdawcy Komisji Spraw Zagranicznych, która zajmowała się kwestią wniosku złożonego przez samego sprawozdawcę wraz z innymi posłami w sprawie objęcia przez Państwo Polskie na własność Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu. Jak wskazała Komisja w sprawozdaniu, cytując fragment aktu fundacyjnego, muzeum zostało założone w celu przechowywania pamiątek i dokumentów narodowych Polski, Litwy i Rusi do czasu odzyskania niezależności⁶⁸ i na tej podstawie po przeszło 50 latach zdaniem Komisji zadania fundacji Władysława hrabiego Platera wyczerpały się przez sam fakt odrodzenia niepodległej Polski⁶⁹. Prezentując sprawozdanie z prac Komisji, poseł Tarnawski przedstawił projekt rezolucji wzywającej rząd między innymi do natychmiastowego przejścia na etat Rzeczypospolitej Polskiej personelu muzealnego, bibliotecznego oraz archiwalnego⁷⁰ oraz opracowania projektu umieszczenia i udostępnienia pracownikom naukowym zbiorów bibliecznych i archiwalnych tegoż muzeum, na które składały się księgozbiór i archiwalia liczące 76 533 druków, 23 364 sztychów i rycin, 25 668 rękopisów, autografów i dyplomów oraz wiele innych, a także archiwum delegacji polskiej w Paryżu⁷¹. Mimo upływu wielu lat od chwili, kiedy Sejm Ustawodawczy zajmował się kwestią muzeum w Rapperswilu, dopiero w 2022 r. sprawa znalazła swój finał i zakończyła się zakupem kompleksu Szhwanen. Jak zapewniał wicepremier, minister kultury i dziedzictwa narodowego prof. Piotr Gliński, podczas uroczystości związanych z zakończeniem wieloletnich starań i czynionych wysiłków na rzecz pozostania Muzeum Polskiego w Rapperswilu, jest to „wyraz szczególnej odpowiedzialności państwa polskiego za znajdujące się poza granicami kraju polonika”, a ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego, uwzględniając także to znajdujące się poza granicami Polski, jest jednym z priorytetów resortu kultury i dziedzictwa narodowego. Wicepremier stwierdził również, że „zapewnie-

---

⁶⁸ W sprawozdaniu z prac Komisji Spraw Zagranicznych użyto wyrażenia „niezależności”, poseł Tarnawski w swym wystąpieniu z trybuny sejmowej użył sformułowania „niepodległości”.

⁶⁹ „Druk Nr 2944. Sprawozdanie komisji spraw zagranicznych”, 1.

⁷⁰ Zgodnie z wnioskiem będącym przedmiotem prac Komisji Spraw Zagranicznych cały personel muzeum to dyrektor, bibliotekarz, pomocnik oraz woźny.

⁷¹ „Druk Nr 1297. Wniosek posłów Tarnawskiego, Bojki i tow.”, 1.

nie godnych warunków przechowywania i eksponowania zbiorów do niego należących jest nam szczególnie bliskie”⁷².

Jak widać z powyższego, przez prawie cztery lata prac Sejmu Ustawodawczego, pomimo znaczenia działalności archiwów państwowych dla dziejów państwa – ponownie nawiązując do Antoniego Rybarskiego – kwestie archiwów, archiwaliów i archiwistów nie budziły, jak się wydaje, szczególnego zainteresowania parlamentarzystów. Sprawy dotyczące archiwów i archiwaliów tylko kilkakrotnie wybrzmiały z trybuny sejmowej, a było to wyłącznie pierwsze czytanie ostatecznie nieuchwalonej ustawy o przymusowej inwentaryzacji dawnych wydawnictw książkowych, dokumentów rękopiśmiennych i archiwalnych, zgłoszenie dwóch interpelacji poselskich, w których pytano o losy archiwów po byłych władzach okupacyjnych. Jednak te interpelacje nie były kierowane do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a do Rady Ministrów i Ministra Spraw Wojskowych. Okres prac Sejmu to zaledwie dwa przemówienia, które pośrednio nawiązywały do archiwów i archiwaliów. Jednym z przemówień było zaprezentowanie sprawozdania Komisji Oświatowej w sprawie pomocy państwowej dla ludzi nauki. Drugie przemówienie to sprawozdanie Komisji Spraw Zagranicznych w kwestii Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu.

■ Bibliografia

- „Bardel Franciszek”. W *Encyklopedia Krakowa*. Udostępniono 15.01.2023. <https://encyklopediakrakowa.pl/slawni-i-zapomniani/86-b/1243-bardel-franciszek.html>.
- Daszyński, Ignacy Ewaryst. „Interpelacja p. Daszyńskiego, Barlickiego i tow. do Rady Ministrów w sprawie tajnych archiwów, pozostałych po okupantach. 1919-11-12”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000011094&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Dekret o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej”. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 17, poz. 41 (1918). <https://dziennikustaw.gov.pl/D1918017004101.pdf>.
- „Dekret o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami”. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 14, poz. 182 (1919). <https://dziennikustaw.gov.pl/D1919014018201.pdf>.
- „Dekret o zwołaniu Sejmu Ustawodawczego”. *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 16, poz. 217 (1919). <https://dziennikustaw.gov.pl/D1919016021701.pdf>.

⁷² „Muzeum Polskie w Rapperswilu uratowane!”.

- „Druk Nr 331. Sprawozdanie komisji komunikacyjnej o dekreście Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie Tymczasowej Kasy Przejorności Pracowników Kolei Państwowych Polskich w b. zaborze rosyjskim”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000001018&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Druk Nr 332. Sprawozdanie Komisji Oświatowej w sprawie dekretu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 15 grudnia 1918 r. (Dz. p. p. No 21) o stabilizacji i wynagrodzeniu nauczycieli szkół powszechnych i w sprawie «Przepisów przechodnich» z dnia 8 lutego r. b. (Dz. p. p. No 15)”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000001019&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Druk Nr 363. Sprawozdanie komisji przemysłowo-handlowej w przedmiocie ustawy o przeznaczeniu 75,000,000 mk na ulgowe pożyczki dla przemysłowców i 25,000,000 mk dla drobnych przemysłowców i rzemieślników”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000001050&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Druk Nr 527. Sprawozdanie z Komisji Komunikacyjnej w przedmiocie konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu z d. 7 lutego 1919 r. (Dz. Pr. N° 14 poz. 155) o przejściu kolei zbudowanych przez b. władze okupacyjne pod zarząd Ministerstwa Komunikacji z 20 maja 1919 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 20.01.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000001223.
- „Druk Nr 690. Sprawozdanie Komisji Prawniczej o wniosku nagłym posła Zygmunta Seydy i innych członków Związku Sejmowego Ludowo-Narodowego w przedmiocie ustawy o sądach doraźnych (druk Nr 425) z 24 czerwca 1919 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000001386.
- „Druk Nr 1084. Sprawozdanie Komisji Prawniczej w przedmiocie konstytucyjnego zatwierdzenia dekretu Rządu z d. 11 stycznia 1919 r. (L. 99 Dz. pr. p. Nr 5) o umowach zawartych przez b. władze okupacyjne co do majątku państwowego z 22 października 1919 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000001780.
- „Druk Nr 1297. Wniosek posłów Tarnawskiego, Bojki i tow. o objęcie przez Państwo Polskie na własność Muzeum narodowego polskiego w Rapperswilu z 19 stycznia 1920 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 18.03.2023. http://bs.sejm.gov.pl/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000001993&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Druk Nr 1551. Skład osobowy Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 20 stycznia 1920 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 22.01.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000002247.
- „Druk Nr 2422. Wniosek nagły posłów Smulikowskiego, Chudego, Czapińskiego i tow. w sprawie projektu ustawy o przymusowej inwentaryzacji dawnych wydawnictw książkowych, dokumentów rękopiśmiennych i archiwalnych z 27 stycznia 1921 r.”.

- Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 7.02.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000003124.
- „Druk Nr 2944. Sprawozdanie komisji spraw zagranicznych o wniosku posłów Tarnawskiego, Bojki i tow. w sprawie objęcia przez Rząd Muzeum w Rapperswilu (druk 1297) z 30 lipca 1921 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 18.03.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000003647.
- „Druk Nr 3352. Sprawozdanie Komisji Oświatowej o wniosku nagłym posła Zamorskiego w sprawie Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie (Koszykowa 9). (Druk Nr 3208) z 23 lutego 1922 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 7.02.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000004056.
- „Druk Nr 3360. Sprawozdanie Komisji Oświatowej i Skarbowo-Budżetowej w sprawie uposażenia profesorów i pomocniczych sił naukowych w szkołach akademickich (Druk Nr 2949, 3165, 3322) z 23 lutego 1922 r.”. Biblioteka Sejmowa. Udostępniono 7.02.2023. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000004064.
- Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Warszawie 1917–1918. Archiwum Akt Nowych, Warszawa. 2/2/0.
- Gazeta Warszawska* 140, nr 288 (20 października 1920), 2.
- „Interpelacja Związku P. P. S. [PPS] do p. Ministra Spraw Wojskowych w sprawie przekazania archiwum gen. inspektoratu armji ochotniczej Obywatelskiemu Komitetowi Obrony Państwa. 1920-11-04”. Warszawa, 1920. Biblioteka Sejmowa. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000011841&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- Jarno, Witold. „Zaciąg do Armii Ochotniczej w Okręgu Generalnym Wojska Polskiego nr IV Łódź latem 1920 roku”. *Roczniki Humanistyczne* 68, z. 2 (2020): 165–91. <https://doi.org/10.18290/rh20682-9>.
- Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa w Warszawie 1918–1922 [1923]. Archiwum Akt Nowych, Warszawa. 2/3/0.
- Kalendarzyk Polityczny Pijarski na Rok 1819*. Warszawa: w Drukarni Księży Pijarów, 1819. <https://www.jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/740524/edition/702169>.
- Kraczkowski, Romuald. *Dekretowanie ustaw w Polsce w latach 1918–1926*, Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe, 1994.
- Kumaniecki, Kazimierz W. *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*. Warszawa; Kraków: Księgarnia J. Czerneckiego, 1924.
- Lewicki, Jakub. „Inwentaryzacja zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego”. *Ochrona Zabytków* 52, nr 4 (1999): 375–90. [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Ochrona_Zabytkow/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_\(207\)/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_\(207\)-s375-390/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_\(207\)-s375-390.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Ochrona_Zabytkow/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_(207)/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_(207)-s375-390/Ochrona_Zabytkow-r1999-t52-n4_(207)-s375-390.pdf).
- Matuszak, Tomasz. „Funkcja edukacyjna archiwów w świetle polskiego prawa archiwalnego”. *Ekspertyzy i opracowania*, nr 139 (2021): 1–8. https://www.nist.gov.pl/files/texts/1638437021_Ekspertyza%20nr%20139.pdf.
- Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie 1917–1939. Archiwum Akt Nowych, Warszawa. 2/14/0.

- „Notes and documents – Włocławek”. *Biulletin of the Polish Voluntary Army*, nr 2 (31 sierpnia 1920): 8.
- Nowak, Alicja. „Korespondencja Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z Austro-Węgierskimi władzami okupacyjnymi w sprawie przejęcia archiwaliów pozostawionych przez urzędy rosyjskie (marzec–lipiec 1918)”. *Miscellanea Historico-Archivistica* 25 (2018): 309–23. https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-22febe09-f4ac-4295-ab1c-07062ec79393/c/tom_25_24.pdf.
- „1. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1919-02-10)”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000010743&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „3. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1919-02-20)”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000010786.
- „27. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1919-04-07)”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021001.
- „59. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1919-06-30)”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021033.
- „187. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego (1920-11-19)”. Warszawa, 1920. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021099.
- „191. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1920-11-30)”. Warszawa, 1920. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021103.
- „222. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1921-03-18)”. Warszawa, 1921. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021134.
- „256. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1921-10-21)”. Warszawa, 1921. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021168.
- „282. posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (1922-01-31)”. Warszawa, 1922. Biblioteka Sejmowa. https://sejm-primo.hosted.exlibrisgroup.com/permalink/f/13089b7/48SEJM_ARS01000021194.
- „Reskrypt Rady Regencyjnej o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami”. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Królestwa Polskiego*, nr 6, poz. 1 (1918): 151–8. <https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=14921>.
- „Rozkaz gen. Hallera”. *Gazeta Warszawska* 140, nr 288 (20 października 1920), 8.
- Rybarski, Antoni. „Centralny Zarząd Archiwalny w odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej”. *Archeion* 1 (1927): 1–14.
- Rzepecki, Tadeusz. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 roku*. Poznań: Wielkopolska Księgarnia Nakładowa, 1920. <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=9360>.

- Serwis Rzeczypospolitej Polskiej. „Muzeum Polskie w Rapperswilu uratowane!”. 1.07.2022. <https://www.gov.pl/web/szwajcaria/muzeum-polskie-w-rapperswilu-uratowane>.
- Smyk, Grzegorz. „Radcy, asesorzy i inspektorzy rządu gubernialnego lubelskiego w latach 1867–1915”. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego* 8 (2003): 162–86. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_z_Dziejow_Panstwa_i_Prawa_Polskiego/Studia_z_Dziejow_Panstwa_i_Prawa_Polskiego-r2003-t8/Studia_z_Dziejow_Panstwa_i_Prawa_Polskiego-r2003-t8-s162-186/Studia_z_Dziejow_Panstwa_i_Prawa_Polskiego-r2003-t8-s162-186.pdf.
- „Telegramy”. *Kurjer Zagłębia* 15, nr 210 (14 września 1920): 2. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/662182/edition/627480/content>.
- „Tymczasowy regulamin obrad Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej”. Warszawa, 1919. Biblioteka Sejmowa. http://bs.sejm.gov.pl:80/F?func=service&doc_library=ARS01&local_base=ARS01&doc_number=000022000&sequence=000001&line_number=0001&func_code=DB_RECORDS&service_type=MEDIA.
- „Utworzenie Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej”. Minister Spraw Wojskowych, 8.07.1920. <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/219811/edition/218398>.
- „Wiadomości bieżące”. *Monitor Polski* 3, nr 205 (1920): 5.
- „Wstrzymanie zaciągu ochotniczego”. *Gazeta Warszawska* 140, nr 288 (20 października 1920), 8.
- „Z Sejmu. Posiedzenie 181-e z d. 4 listopada”. *Kurier Warszawski*, nr 306 (5 listopada 1920, wydanie poranne): 1.
- Zaborski, Marcin. „Ustrój adwokatury polskiej w latach 1918–2018 w perspektywie historyczno-prawnej”. *Palestra Pismo Adwokatury Polskiej* 63, nr 11 (2018): 101–32. <https://palestra.pl/pl/czasopismo/wydanie/11-2018/arttykul/ustroj-adwokatury-polskiej-w-latach-1918-2018-w-perspektywie-historyczno-prawnej>.
- Żukiewicz, Przemysław, red. „Podkreślić żądania kobiet”. *Przemówienia posłanek na posiedzeniach plenarnych Sejmu Ustawodawczego (1919–1922). Teksty źródłowe*. Wrocław: Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2021. <https://doi.org/10.34616/142067>.